dr hab. Zdzisława Janiszewska-Nieścioruk, prof. UZ Zielona Góra, 14.11.2020 r.

Wydział Nauk Społecznych

Uniwersytet Zielonogórski

R E C E N Z J A

R O Z P R A W Y D O K T O R S K I E J

pt. ***Percepcja seksualności osób z niepełnosprawnością intelektualną a autoedukacja studentów pedagogiki specjalnej***

autorstwa Anny Bernackiej

promotor rozprawy: prof. UWM dr hab. Urszula Bartnikowska

promotor pomocniczy: dr Katarzyna Ćwirynkało

Ujęcie ogólne

Oddana do recenzji rozprawa doktorska posiada logiczną strukturą, którą stanowią treściowo powiązane ze sobą cztery rozdziały odpowiednio usystematyzowane w trzech, wyraźnie zarysowujących się częściach. W pierwszej, stanowiącej w pełni poprawne teoretyczne opracowanie badanych zmiennych – autoedukacji i percepcji seksualności osób z niepełnosprawnością intelektualną przez studentów kierunku pedagogiki specjalnej, wyróżniono dwa, komplementarne problemowo rozdziały – *Problematyka seksualności i niepełnosprawności intelektualnej w literaturze przedmiotu* (rozdział I, s. 14-92) i *Autoedukacja – teoretyczne i empiryczne implikacje* (rozdział II, s. 93-126). W części drugiej,

a więc po nakreśleniu konceptu teoretycznego problemu, przedstawiono metodologię badań – *Metodologiczne podstawy badań własnych* (rozdział 3, s.127-144), zaś w trzeciej ich wyniki – *Percepcja seksualności osób z niepełnosprawnością intelektualną a autoedukacja studentów pedagogiki specjalnej – wyniki badań własnych* (rozdział 4, s. 145-222). Rozprawę poprzedza *Wstęp (s. 9-13)*, w którym wyczerpująco i zarazem klarownie nakreślono problematykę badawczą, a domykają – *Zakończenie* (s. 223-228), prezentujące dyskusję wyników i konkluzje z badań, następnie *Abstract* (s. 229-230), *Bibibliografia* (s. 231-253), *Spis tabel, wykresów, schematów* (s. 254-257) oraz *Aneksy* (1-4, s. 258-270), zawierające wykorzystane w badaniach narzędzia, w tym dwa własnej konstrukcji.

W trzech komplementarych częściach rozprawy wyróżniono zatem ogółem cztery rozdziały, przy tym ich strukturę, adekwatnie do kolejno prezentowanych wątków, również logicznie usystematyzowano poprzez powiązane z nimi tematycznie podrozdziały. I tak, problematykę rozdziału pierwszego ujęto w czterech, a drugiego w trzech dobrze korespondujących treściowo podrozdziałach. W trzecim, prezentującym metodologię badań wyróżniono sześć podrozdziałów - problemowo spójnych, natomiast w czwartym, w którym opisano ich wyniki - ukazujące związki pomiędzy badanymi zmiennymi - wyróżniono dziewięć podrozdziałów (adekwatnie do sformułowanych hipotez). Rozprawa liczy ogółem 270 stron, a przedstawiona struktura, uszczegółowiona w postaci powiązanych problemowo rozdziałów i podrozdziałów wskazuje na właściwe rozplanowanie kolejno podejmowanych w niej kwestii; zarówno w części teoretycznej, jak i metodologii badań, prezentacji ich wyników i zakończenia zawierającego dyskusję, własne refleksje, jak też wskazania dla praktyki kształcenia pedagogów specjalnych.

Wypada odnotować, że w zakończeniu zaproponowano także obszary niezbędnych działań w zakresie merytorycznego wspierania studentów kierunku pedagogika specjalna w problematyce autoedukacji w zakresie seksualności osób z niepełnosprawnością intelektualną. Przy tym w ostatnim akapicie Doktorantka odnosząc się refleksyjnie do popełnionych w wyniku badań analiz trafnie zauważa, iż nie wyczerpują one możliwych eksploracji wskazanych zagadnień i stanowią tylko jej pewien wycinek na gruncie pedagogiki specjalnej. Z tym osądem wypada się zgodzić, ale tylko częściowo, bowiem kwestie seksualności, jej percepcji przez studentów wskazanego kierunku w kontekście procesu ich autoedukacji w tym zakresie dotąd nie były szeroko badane; również zagadnienia rozwoju seksualności, jej uwarunkowań czy przestrzegania/respektowania praw seksualnych osób z niepełnosprawnością intelektualną są wprawdzie coraz częściej podejmowane przez badaczy, ale, jak można

zauważyć, ciągle w niewystarczającym zakresie czy wymiarze. Mam na uwadze przede wszystkim skuteczność czy efektywność takich opracowań dla działań na rzecz normalizacji życia tych osób z uwzględnieniem tej sfery, jako integralnej w tym procesie.

Dlatego w tej części mojej recenzji odniosę się także do trafności wyboru przez Doktorantkę tematu i problemu badań, jak też wiodących konceptów teoretycznych, które uznała za podstawę do jego pogłębionych analiz. Na uwagę zasługuje zatem właściwe, najbardziej aktualne ujęcie zdrowia człowieka, jako pełnego fizycznego, psychicznego i społecznego dobrostanu, ze wskazaniem, że jest ono, a doprecyzowując - dążenie do niego jest jednym z podstawowych praw człowieka (World Health Organization-WHO). Tak więc szerokie czy wieloaspektowe ujmowanie zdrowia, uwzględniające zarówno czynniki obiektywne, jak i subiektywne wyrażane przez samopoczucie jest trafne i właściwe dla podejmowanych przez Doktorantkę badań związanych z autoedukacją i percepcją seksualności osób z niepełnosprawnością intelektualną przez studentów pedagogiki specjalnej. Wiedza z tego zakresu ma niebagatelne znaczenie dla respektowania znaczenia wszystkich czynników czy uwarunkowań, które mogą mieć istotne znaczenie dla subiektywnej oceny zdrowia (złego czy dobrego samopoczucia) przez te osoby, w tym zdrowia seksualnego. Istotne dla pedagoga specjalnego powinno być to, że ocena zdrowia, a więc też zdrowia seksualnego dokonywana z perspektywy osób z niepełnosprawnością intelektualną ma dla ich rehabilitacji, społecznej inkluzji czy integracji istotne znaczenie, które powinno być respektowane także przez innych specjalistów i rodziców/opiekunów w różnym stopniu partycypujących w procesie ich szeroko realizowanej rehabilitacji – społecznej, zawodowej, w rodzinie, systemie edukacji, lokalnym środowisku itp.

Osoby z niepełnosprawnością intelektualną w relacji z pedagogiem specjalnym i innymi specjalistami oczekują upodmiotowienia, zatem w kontekście upowszechniania proinkluzyjnych działań i rozwiązań stwarzać im należy rzeczywiste możliwości „…współokreślania stanu swojego zdrowia, którego nieodłącznym elementem jest zdrowie seksualne i związane z nim w różnych sferach funkcjonowania, w tym seksualnej, potrzeby życiowe. Ich spełnienie przy partnersko realizowanym wsparciu profesjonalistów i równoczesnym znormalizowaniu życiowej przestrzeni daje szansę na kreowanie własnej i możliwie niezależnej formy egzystencji w integracji z osobami pełnosprawnymi” (Janiszewska-Nieścioruk 2013). Dlatego czerpanie przez Doktorantkę z konceptu normalizacji w celu wskazania konieczności, sygnalizowanej już przeze mnie, potrzeby takiej modyfikacji kształcenia pedagogów specjalnych, aby poprzez autoedukację weryfikowali poglądy i wiedzę

na temat seksualności czy potrzeb seksualnych i możliwości spełniania się tych osób w tej sferze życia, jest jak najbardziej adekwatne, a nawet wskazane. Nadal oczekiwane jest wspieranie tych osób w tej sferze życia, na co też słusznie zwraca uwagę Doktorantka, z powodu doświadczanych barier, ograniczeń w społecznym i fizycznym otoczeniu, np. utrudnionego dostępu do specjalistów czy zbyt często nieprzystosowanych do badań takich pacjentek/pacjentów gabinetów, nie spełniających oczekiwanych w tym zakresie standardów. Te kwestie również podejmuje Doktorantka, zatem w mojej ocenie akcentuje ciągle „obecne" w przestrzeni społecznej biologizowanie podejścia do niepełnosprawności i tych osób, które często dotkliwie doświadczają jej negatywnych skutków czy konsekwencji. Wskazanie na potrzebę, a nawet konieczność rugowania czy choćby osłabiania tych utrudnień wyraża się, jak odczytuję intencję Doktorantki, w innym podejściu do kształcenia pedagogów specjalnych z koncentracją na inspirowaniu studentów tego kierunku do autoedukacji w zakresie problematyki seksualności osób z niepełnosprawnością intelektualną, respektowania praw z nią związanych, możliwości wchodzenia tych osób w związki małżeńskie, spełniania się w tych rolach, np. rodzicielskich, a więc w takich w jakich mogą się spełniać osoby pełnosprawne. Oczywiście zawsze adekwatnie do ich możliwości czy zasobów i z uwzględnieniem sprofilowanego w swym wymiarze wsparcia. Właśnie otwarcie się na potrzeby osób z niepełnosprawnością intelektualną także w tej sferze życia jest *de facto* przejawem respektowania ich praw zawartych w Powszechnej Deklaracji Paw Seksualnych.

Poza wskazanymi w tej części recenzji walorami rozprawy, a zwłaszcza aktualnością podjętego tematu i badań, ich właściwego teoretycznego opracowania, zauważam pewną słabość, która wyraża się w niedopracowaniu językowym niektórych fragmentów tekstu. Przy tym nie chodzi tu o błędne odczytanie omawianych konceptów teoretycznych czy nieprawidłowe prezentowanie treści pewnych uzgodnień i analiz lecz o braki w zakresie korekty językowej.

Ujęcie szczegółowe

Nie mając zastrzeżeń do struktury rozprawy i wskazując na niekiedy zauważane niedopracowanie językowe tekstu (też błędy literowe), jak też podkreślając walory trafności wyboru tematu i problemu badań, jego teoretycznego/koncepcyjnego opracowania, w tym ujęciu mojej recenzji odniosę się do poszczególnych jej części i rozdziałów, w kolejności w jakiej zostały zamieszczone. Nie będę jednak przywoływać ich treści, co uważam za zbędne, lecz dokonywać oceny i tylko wtedy posiłkować się stosownymi fragmentami, gdy będzie to

uzasadnione. Skupię się zatem na wskazaniu tych kwestii czy zagadnień, które w mojej ocenie warte są odnotowania.

W ujęciu ogólnym mojej recenzji sygnalizowałam, ze część teoretyczną rozprawy stanowią dwa rozdziały (I-II, s. 14-126), których treść logicznie ustrukturowano (poprzez wyróżnienie podrozdziałów), prezentując na początek kwestie seksualności i niepełnosprawności intelektualnej, czerpiąc przy tym z bogatej literatury przedmiotu. Tak więc omówiono dokładnie przemiany w wyjaśnianiu istoty niepełnosprawności intelektualnej ze szczególnym zaakcentowaniem tych najbardziej aktualnych i obowiązujących ze wskazaniem na możliwości ich stosowania dla osób dotkniętych tą niepełnosprawnością. Doktorantka domyka wywód akcentując walory ujęć DSM-5 i ICD-11, a w szczególności konceptu AAIDD (American Association on Intellectual and Developmental Disabilities), które podkreśla znaczenie wielowymiarowego wsparcia dla rozwoju, edukacji, rehabilitacji i społecznej inkluzji dzieci, młodzieży i dorosłych osób z niepełnosprawnością intelektualną. Komplementarnie z tymi analizami Doktorantka omawia kwestie seksualności tych osób, jej rozwoju, uwarunkowań czy konsekwencji ograniczeń w realizacji tej sfery życia. Nie są to zatem problemy analizowane odrębnie, ale w ścisłym związku z charakterystyką możliwości poznawczych i przystosowawczych osób z różnym stopniem tej niepełnosprawności. To bez wątpienia wart podkreślenia walor tego opracowania. Adekwatnie do wiodących problemów i przypuszczalnych na nie odpowiedzi Doktorantka, w oparciu o bogatą i aktualną literaturę przedmiotu, prezentuje i ustosunkowuje się do tak istotnych kwestii, jak paradygmatycznych zmian w postrzeganiu niepełnosprawności tych osób w kontekście wiedzy i badań na temat ich seksualności. Dokładnie omawia paradygmat biologiczny i humanistyczny wraz z przypisanymi im modelami, w tym normalizacyjnym, który w ogólnej części mojej recenzji uznałam, jako nadal bardzo aktualny i szczególnie wartościowy dla dalszych analiz i badań. Sygnalizowaną komplementarność dostrzegam także w charakterystyce rozwoju seksualnego i dotychczasowych badań tego problemu u osób z niepełnosprawnością intelektualną, np. badań zdrowia seksualnego czy tożsamości płciowej. Bardzo dokładnie opisano także dotychczasowe badania odnoszące się do możliwości zawierania małżeństw przez te osoby, posiadania i wychowywania potomstwa, jak też trudności związane z rodzicielstwem i potrzeby wspierania tych osób w wypełnianiu związanych z nim obowiązków czy problem społecznej akceptacji aktywności seksualnej tej grupy osób. W kontekście wybrzmiała także kwestia możliwości ich usamodzielania się i w związku z tym nierzadko problematycznej dorosłości; ich nadal częstego uzależnienia od rodziny, też od różnych instytucji, które w swoich działaniach ciągle mało

skutecznie kształtują ich umiejętności stanowienia o sobie, radzenia sobie w typowych życiowych sytuacjach i korzystania z różnych form mieszkalnictwa, w tym chronionego.

Równie dokładnie opracowano zmienną niezależną – autoedukację z odniesieniem do kwestii całożyciowej edukacji czy samokształcenia w węższym i szerszym ujęciu, w odniesieniu do studentów kierunku pedagogika specjalna. Przeanalizowano zatem różne koncepty autoedukacji odwołując się do m.in. publikacji tak znanych badaczy, jak Jankowskiego, Kargula, Frąckowiaka, Półturzyckiego, Sowińskiego, Wroczyńskiego, Dudzikowej, Śliwerskiego itp. Doktorantka trafnie wskazuje na zależność terminów edukacji i autoedukacji, odwołując się do podejścia Jankowskiego (2012), równocześnie podkreślając jej szczególną funkcję – intrapersonalnej interwencji jednostki w swój rozwój. Kontynuując, wskazuje na funkcje, ale także warunki podstawowe w procesie kształtowania postawy autoedukacyjnej: samowiedzy, krytycznej samooceny, umiejętności pracy nad własnym rozwojem. Na uwagę zasługuje dokonane przez Doktorantkę tabelaryczne zestawienie pojęć związanych z samokształceniem i autoedukacją; m.in. ze wskazaniem na wąskie i szerokie ich ujmowanie, okres stosowania, zależności czy powiązań z wychowaniem i kształceniem, jak też z podaniem autorów je stosujących i wyjaśniających w swoich publikacjach. Równie dokładnie przedstawiono uwarunkowania i komponenty autoedukacji oraz dotychczasowe badania tego problemu.

Dokładna prezentacja zmiennych w oparciu o odwołania do aktualnej i dobrze wyselekcjonowanej literatury, poszerzona o analizę dotychczasowych badań tych zmiennych – autoedukacji i percepcji seksualności osób z niepełnosprawnością seksualną - stanowiła dobrą podstawę do wyłonienia problemów, sformułowania odpowiadających im hipotez, operacjonalizacji zmiennych oraz wyboru odpowiednich metod badawczych.

Część drugą – metodologiczną (rozdział III – *Metodologiczne podstawy badań własnych,* s. 127-144) otwiera podrozdział, w którym jasno sformułowano ich cel, przedmiot i problemy. Pomijam ich przytaczanie, bowiem są jasne i dobrze uzasadnione, ale rozwinę nieco informację o problemach. Otóż sformułowano ich ogółem osiem, przy tym niejako dodatkowo uszczegółowiono problem piąty i szósty wyróżniając jeszcze po dwa problemy. Oczywiście te osiem problemów szczegółowych poprzedzono problemem głównym – pytaniem o związek pomiędzy autoedukacją a percepcją seksualności osób z niepełnosprawnością intelektualną przez studentów kierunku pedagogika specjalna (tak odczytuję istotę problemu, którego wiernie nie cytuję). Tu drobna uwaga, otóż w temacie ta kolejność zmiennych jest inna – percepcja seksualności osób z niepełnosprawnością intelektualną a autoedukacja studentów pedagogiki specjalnej. Wprawdzie w przypadku stosowania odpowiednich procedur statystycznych w celu

ustalenia czy i jaki związek istnieje pomiędzy badanymi zmiennymi nie można jednoznacznie ustalić wpływu jednej na drugą, to jednak oczekiwane było, adekwatnie do tytułu pracy, inne ich „ulokowanie". Konsekwentnie zatem do przyjętego głównego pytania badawczego, uszczegóławiając je również, zachowano tę poprawną kolejność w przypadku pytań o związki pomiędzy zmiennymi – stopniem aktywności autoedukacyjnej a percepcją seksualności osób z niepełnosprawnością intelektualną przez badanych studentów. Generalizując – problemy sformułowano poprawnie, a przypuszczalne na nie odpowiedzi, przedstawione w kolejnym podrozdziale – *Hipotezy, zmienne i wskaźniki,* odpowiednio uzasadniono. Ich detaliczne przytaczanie uważam za zbędne, ale stwierdzam, że m.in. założono dodatni związek pomiędzy zmiennymi – stopniem aktywności autoedukacyjnej badanych studentów w zakresie seksualności osób z niepełnosprawnością intelektualną a percepcją przez nich seksualności tych osób. Poza pytaniami o związki sformułowano także pytania o wartości zmiennych; sformułowano je prawidłowo, podobnie jak odpowiadające im hipotezy. Dodam, że hipotezy odpowiednio rozwinięto, wspierając się odwołaniami do trafnie dobranej literatury. Jak słusznie zauważa Doktorantka kolejnym etapem było wyłonienie zmiennych; zmiennej zależnej - percepcja seksualności osób z niepełnosprawnością intelektualną przez studentów pedagogiki specjalnej i niezależnej – ich aktywności autoedukacyjnej. Dodam, ze wyróżniono także wiele zmiennych pośredniczących – wiek, płeć badanych, rodzaj i rok studiów, staż pracy i specjalizację, których liczbę można było ograniczyć z uwagi na małą liczebność grupy, np. w danym wieku metrykalnym. Zgodnie z oczekiwaniami zmienne zdefiniowano, następnie wyłoniono ich wskaźniki. Można było rozważyć ich usystematyzowanie w tabeli. W kolejnych podrozdziałach wyczerpująco przedstawiono *strategię, schemat* (odpowiednio podrozdziały 3.3. i 3.4) i *metody badań* (podrozdział 3.5) oraz *charakterystykę badanej grupy* studentów (podrozdział 3.6). W podrozdziale 3.5. również wyczerpująco opisano cztery narzędzia - trafnie dobrane do pomiaru wskazanych zmiennych. Dwa z nich, co pragnę podkreślić i oceniam bardzo pozytywnie, Doktorantka skonstruowała samodzielnie (jak przypuszczam przy merytorycznym wsparciu Pani Promotor i Pani Promotor pomocniczej) specjalnie dla celów badań – skalę pozwalającą ustalić stosunek badanych studentów pedagogiki specjalnej do seksualności osób z niepełnosprawnością intelektualną i skalę umożliwiającą określić aktywność autoedukacyjną studentów w zakresie seksualności tych osób. Badaniami objęto dużą grupę osób – 319 studentów pedagogiki specjalnej, której charakterystykę, poza opisem, ujęto także w odpowiednio systematyzującej dane tabeli.

Zastosowana strategia badawcza, to strategia ilościowa, która umożliwiła wyłonienie poprawnie sformułowanych problemów, w oparciu o trafnie wybrane teorie naukowe, jak też

odpowiadających im hipotez, następnie zdefiniowanie zmiennych i ich operacjonalizację. Zarówno zmienne zależne, jak i niezależne, ich wymiar, jak też zależności między nimi, ustalono z wykorzystaniem trafnie dobranych narzędzi, cechujących się rzetelnością i trafnością diagnostyczną. Do obliczeń statystycznych zastosowano prawidłowe procedury statystyczne pozwalające ustalić istotność statystyczną różnic bądź związków pomiędzy badanymi zmiennymi. W tym celu wykorzystano pakiet IBM SPSS Statistics 23; w celu weryfikacji sformułowanych hipotez przeprowadzono analizy istotnościowe z użyciem podstawowych statystyk opisowych wraz z testem Kołmogorowa-Smirnowa, analizy korelacji ze współczynnikiem r-Pearsona, jak też testy t-Studenta dla prób zależnych i niezależnych.

Prezentacja odpowiedzi na sformułowane problemy/pytania i zarazem weryfikacja przyjętych hipotez badawczych następuje w kolejnym – czwartym, rozbudowanym strukturalnie rozdziale – *Percepcja seksualności osób z niepełnosprawnością intelektualną a autoedukacja studentów pedagogiki specjalnej – wyniki badań własnych* (wyróżniono w nim dziewięć podrozdziałów) – trzeciej części rozprawy (s. 145-222). Przy tym w podrozdziale 4.1. przedstawiono statystyki opisowe badanych zmiennych, a w kolejnych, adekwatnie do weryfikowanych kolejno hipotez, przedstawiono uzyskane wyniki, domykając je każdorazowo krótką dyskusją z odwołaniami do badań i refleksji innych autorów. W mojej ocenie taki zabieg dobrze systematyzuje uzyskane wyniki badań, jak też wzbogaca ich odczytanie czy interpretację. Tak więc opisu i interpretacji wyników dokonano w sposób klarowny, usystematyzowany. Pomijając ich szczegółową analizę skupię się tylko na tych, które są szczególnie istotne z punktu widzenia przyjętych założeń, jak też dla praktyki edukacyjnej. Tak więc na przykład wart podkreślenia jest wynik wskazujący na dominację aktywności autoedukacyjnej studentów pedagogiki specjalnej w zakresie seksualności osób z niepełnosprawnością intelektualną w sferze poznawczej, a więc związanej z pozyskiwaniem i poszerzaniem wiedzy na temat niepełnosprawności; następna w kolejności była aktywność w sferze społecznej i wreszcie biologicznej, związanej z prozdrowotnymi zachowaniami. Przy tym kolejny wynik wskazuje również na wyższą aktywność w sferze poznawczej badanych studentów, ale studiów niestacjonarnych. Być może ich większe doświadczenie życiowe i zawodowe sprzyja rozwojowi aktywności samokształceniowej w tej sferze. Inny wynik, wart refleksji, to ten wskazujący na najniższy poziom aktywności autoedukacyjnej studentów związanej ze sferami seksualności osób z niepełnosprawnością intelektualną, a doprecyzowując – w zakresie samodzielnego pozyskiwania wiedzy z tego zakresu w toku studiów podyplomowych, ja też uczestnictwa w konferencjach. Jak zauważa Doktorantka może to wynikać z tego, ze studenci objęci badaniem w większości realizowali studia licencjackie.

Mimo to oczekiwana aktywizacja studentów już na tym etapie edukacji wyższej powinna być większa. Kolejne warte przywołania wyniki wykazały, że najwyżej wartościowane przez studentów pojęcia/obszary związane z seksualnością osób z niepełnosprawnością intelektualną dotyczą dostrzegania czy reflektowania ich seksualnych potrzeb i edukacji seksualnej. Niestety, w mniejszym stopniu zauważają potrzeby tych osób związane z nawiązywaniem bliskich relacji z płcią odmienną i założeniem rodziny. Inny ciekawy wynik uzyskano badając przekonania studentów na temat seksualności osób z lekką i umiarkowaną niepełnosprawnością intelektualną – jej przejawów, uwarunkowań i skutków ustalając je na skali – seksualności dewaluowanej (negatywnie percypowanej), racjonalizowanej i normalizowanej (uznającej prawa tych osób do jej wyrażania i realizowania potrzeb z nią związanych), nadmiernej (wyolbrzymiania potrzeb seksualnych i trudności z ich kontrolą) oraz skali deseksualizacji (postrzeganie tych osób, jako pozbawionych potrzeb seksualnych). W odniesieniu do osób z głębszą niepełnosprawnością intelektualną Doktorantka uwzględniła jeszcze jedną skalę – seksualności negatywnie determinowanej przez tę niepełnosprawność. Najwyższe wyniki uzyskano na skali seksualności racjonalizowanej i normalizowanej, zarówno w odniesieniu do osób z lekką jak i umiarkowaną niepełnosprawnością intelektualną. Ten wynik należy oceniać pozytywnie. Następne w kolejności były wyniki na skali seksualności nadmiernej, ale w odniesieniu tylko do osób z lekkim stopniem tej niepełnosprawności, zaś w przypadku osób z umiarkowanym jej stopniem kolejny wynik uzyskano na skali – seksualności negatywnie determinowanej przez niepełnosprawność intelektualną. Wydaje się, że wymagają one refleksji i zintensyfikowania działań na rzecz autoedukacji studentów w tym zakresie. I może jeszcze jeden wynik, otóż aktywność autoedukacyjna wiąże się z pozytywnym postrzeganiem seksualności osób z niepełnosprawnością intelektualną przez badanych studentów. Studenci szczególnie rozwijający się w sferze emocjonalnej, zmotywowani do niesienia pomocy innym pozytywnie ustosunkowują się do seksualności tych osób, traktują ją w kategoriach normalizacyjnych, tzn. uznają prawa tych osób do jej wyrażania, jak też realizowania potrzeb związanych z tą sferą życia. W konkluzji Doktorantka podkreśla potrzebę wprowadzenia działań aktywizujących samokształcenie/autoedukację studentów pedagogiki specjalnej we wskazanym zakresie z uwagi na znaczenie kreowania przez nich pronormalizacyjnych warunków życia i funkcjonowania osób z niepełnosprawnością intelektualną we wszystkich sferach życiowej aktywności, w tym seksualnej.

Konkluzja

Mając na uwadze wskazane walory pracy, a w szczególności aktualność i wagę podjętych w niej problemów związanych z autoedukacją i percepcją seksualności osób z niepełnosprawnością intelektualną przez studentów pedagogiki specjalnej, przy uwzględnieniu pewnych słabości, wyartykułowanych w części ogólnej mojej recenzji, uznaję, że spełniono warunki określone w art. 13.1. Ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. z 2003 r. Nr 65, poz. 595, Dz. U. z 2005 r. Nr 164, poz. 1365, Dz. U. z 2011 r. Nr 84 poz. 455, z 2014 r. poz. 1198).

Wnioskuję zatem o dopuszczenie Pani mgr Anny Bernackiej do dalszych etapów postępowania w przewodzie doktorskim

